

MEDIJPRATĪBA: DOMĀ! LIETO! ZINI!

MĀCĪBU MATERIĀLS

AUTORE: *TURĪBA* MEDIJPRATĪBAS STUDENTE ILZE KUKAINE

Viltus ziņas izplatīšana. To atklāšanas paņēmieni

Šis ir mācību materiāls ikvienam, kurš vēlas vairot savas zināšanas medijpratībā, proti, uzzināt vairāk par viltus ziņām, dezinformāciju, kritisko domāšanu un citām tik ļoti aktuālām tēmām šodien, digitālās komunikācijas laikmetā. Materiālā iekļauts gan lasāmteksts, gan norādes uz dažādiem interesantiem video piemēriem.

Viltus ziņas attiecas uz nepatiesu vai maldinošu informāciju, kas tiek maskēta kā likumīgas ziņas. Parasti viltus ziņas iedala divās kategorijās:

- 1) Apzināti neprecīzi stāsti - tas ir, cilvēki, kas tos publicē, zina, ka tie ir nepatiesi, bet tomēr publicē. Tas varētu būt, lai manipulētu ar sabiedrisko domu vai novirzītu trafiku uz noteiktu vietni.
- 2) Stāsti, kas satur patiesības elementus, bet kopumā ir nepatiesi. Tas varētu būt tāpēc, ka rakstītājs nav pārbaudījis visus savus faktus vai ir pārspīlējis dažus aspektus, lai izteiktu kādu konkrētu punktu.

Dezinformācija nav jauna parādība – jēdziens “viltus ziņas” faktiski tika lietots 19.gadsimtā, taču internets un citi mediji ir pārveidojuši tās radīšanu un izplatību. Pirms interneta lietošanas cilvēki mēdza saņemt ziņas no uzticamiem mediju avotiem, kuru žurnālistiem bija jāievēro stingri prakses kodeksi. Internets nodrošināja jaunus veidus, kā publicēt, kopīgot un patērēt ziņas un informāciju, izmantojot salīdzinoši nelielu regulējumu vai redakcionālos standartus. Daudzi cilvēki tagad patērē ziņas no sociālajiem medijiem un citiem tiešsaistes avotiem, taču ne vienmēr ir viegli noteikt, kuri stāsti ir ticami un kuri nepatiesi.

Arī viltus ziņas nav nekas jauns. Taču jaunums ir tas, cik viegli ir kļuvis masveidā dalīties ar informāciju – gan patiesu, gan nepatiesu.

Sociālo mediju platformas ļauj gandrīz ikvienam publicēt savas domas vai dalīties stāstos ar pasauli. Problēma ir tā, ka lielākā daļa cilvēku nepārbauda tiešsaistē skatītā materiāla avotu, pirms to kopīgo, un tas var novest pie viltus ziņu ātras izplatīšanās. Tajā pašā laikā ir kļuvis grūtāk noteikt ziņu sākotnējo avotu, kas var apgrūtināt to precizitātes novērtēšanu.

MEDIJPRATĪBA: DOMĀ! LIETO! ZINI!

NOSKATIES!

Fake News. It's Your Fault. | Christina Nicholson | TEDxBocaRaton

NODERĪGI NOSKATĪTIES, KĀ CILVĒKI PAŠI NEAPDOMĪGI IZPLATA VILTUS ZIŅAS SOCIĀLAJOS TĪKLOS: [HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?V=TRPDWSSJDOM](https://www.youtube.com/watch?v=TRPDWSSJDOM)

Sociālo mediju robotprogrammatūra var izplatīt viltus ziņas, jo tie masveidā ražo un izplata rakstus neatkarīgi no to avotu ticamības. Boti tiešsaistē var izveidot viltotus kontus, kas pēc tam iegūst sekotājus, atpazīstamību un autoritāti — daži no tiem ir ieprogrammēti dezinformācijas izplatīšanai.

Viltus ziņu izplatīšanā piedalās arī troļļi – interneta lietotāji, kuri apzināti mēģina izraisīt strīdus vai sarūgtina cilvēkus. Dažreiz politisku apsvērumu dēļ viņiem par to var maksāt. Termins “troļļu ferma” vai “troļļu fabrika” šajā kontekstā dažkārt tiek lietoti, lai apzīmētu institucionalizētas troļļu grupas, kas mēģina iejaukties politisko lēmumu pieņemšanā.

Viltus ziņas dažkārt ietver *Deepfakes* izmantošanu. Tie ir viltoti videoklipi, kas izveidoti, izmantojot digitālo programmatūru, mašīnmācīšanos un seju atpazīšanas apmaiņu. Attēli tiek apvienoti, lai izveidotu jaunus kadrus, kas parāda notikumus vai darbības, kas patiesībā nekad nav notikušas. Rezultāti var būt ļoti pārliecinoši, un tos ir grūti identificēt kā nepatiesus. Ir arī datorprogrammas, kuras ar aptuveni 70% varbūtību spēj atrast viltus ziņas, piemēram, Guačo, Abdali un citi izstrādāja datorprogrammu, kas var atpazīt viltus rakstus, viņi uzskata, ka 70% ir labāk nekā 50%, bet joprojām nav pietiekami augsts, lai tam varētu uzticēties, tomēr nākotnē atrasto viltus ziņu skaits varētu būt lielāks, jo datorprogrammas tiek uzlabotas. Šīs datorprogrammas darbojas automatizēti un tur nav nepieciešams cilvēks, kas visu pārbauda, taču kā redzams šāda veida viltus ziņu atpazīšana nav pārāk tieša, jo ir daudz tādu rakstu, kas ir viltus, bet tie joprojām tiek uzskatīti par patiesiem, jo programmas vēl nav pietiekami attīstītas atpazīt šāda veida ziņas.

MEDIJPRATĪBA: DOMĀ! LIETO! ZINI!

NOSKATIES!

NODERĪGI NOSKATĪTIES NELIELU PĒTĪJUMU PAR VILTUS ZIŅU IZPLATĪŠANU:
[HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?V=-7ORAKULEL4](https://www.youtube.com/watch?v=-7ORAKULEL4)

Precīza faktu nodalīšana no viltus ziņām var šķist biedējoša. Tāpēc ir veidi, kā atklāt viltus ziņas:

1. Jāizstrādā kritisks domāšanas veids. Viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc viltus ziņas ir tik liela problēma, ir tas, ka viltus ziņas bieži ir ticamas, tāpēc tās ir viegli uztveramas. Daudzas viltus ziņas tiek rakstītas arī, lai radītu “šoka vērtību”, tas ir, spēcīgu instinktīvu reakciju, piemēram, bailes vai dusmas. Tas nozīmē, ka ir svarīgi kontrolēt savu emocionālo reakciju uz šādiem stāstiem. Tā vietā padomājiet un apsveriet, ko redzat un dzirdat racionāli un kritiski. Pajautājiet sev: “Kāpēc šis stāsts ir uzrakstīts? Vai tas ir, lai pārliecinātu mani par noteiktu viedokli? Vai tas man pārdod noteiktu produktu? Vai arī tas mēģina panākt, lai es noklikšķinātu uz citu vietni? Vai es tieku aktivizēts?”

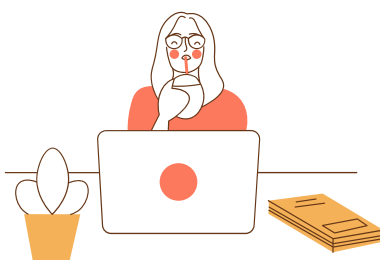
2. Jāpārbauda avots. Ja atrodat stāstu no avota, par kuru jūs nekad iepriekš neesat dzirdējis, veiciet pārbaudi. Pārbaudiet tās lapas tīmekļa adresi, kuru lasāt. Pareizrakstības kļūdas uzņēmumu nosaukumos vai dīvaini paplašinājumi, piemēram, “.infonet” un “.offer”, nevis “.com” vai “.co.uk”, var nozīmēt, ka avota autors ir aizdomīgs. Neatkarīgi no tā, vai autors vai izdevējs ir pazīstams vai nē, padomājiet, lai apsvērtu viņa reputāciju un profesionālo pieredzi. Vai autori ir pazīstami ar savu pieredzi par publicēto? Vai arī viņi mēdz pārspīlēt? Nemiet vērā, ka cilvēki, kas izplata viltus ziņas un “alternatīvus faktus”, dažkārt izveido tīmekļa lapas, avīžu maketus vai “pārveidotus” attēlus, kas izskatās oficiāli, bet tādi nav.

Tātad, ja redzat, piemēram, aizdomīgu ziņu, kas, šķiet, ir no Pasaules Veselības organizācijas (PVO), pārbaudiet pašu PVO vietni, lai pārliecinātos, ka tā patiešām ir īsta ziņa. Atcerieties, ka pat tad, ja stāstu saņēmat no sava labākā drauga, tas tam nedod papildu pilnvaras – viņi, visticamāk, paši neveica šīs darbības pirms ziņu pārsūtīšanas.

MEDIJPRATĪBA: DOMĀ! LIETO! ZINI!

Tātad, būtisks ir fakts, ka uzticamas tiešsaistes faktu pārbaudes vietnes, piemēram, Snopes, var palīdzēt pārbaudīt stāstus, kas izklausās pārāk labi, lai būtu patiesība.

- ✓ **3. Jāskatās, kas vēl ziņo par šo ziņu.** Vai kāds cits ir uztvēris stāstu? Ko par to saka citi avoti? Nepārsteidzieties ar secinājumu, ka visa galvenās straumes multivides izvade ir viltota. Tas var būt tikpat neprātīgi, kā sekot visām baumām vai sazvērestības teorijām. Profesionālām globālajām ziņu aģentūrām, piemēram, Reuters, CNN un BBC, ir stingras redakcijas vadlīnijas un plaši augsti apmācītu reportieru tīkli, tāpēc tā ir laba vieta, kur sākt meklēt īstās ziņas. Taču neviens nav objektīvs, un ikviens var kļūdīties, tāpēc jāturpina meklēt.
- ✓ **4. Jāpārbauda pierādījumi.** Ticams ziņu stāsts ietvers daudz faktu – piemēram, ekspertu citātus, aptaujas datus un oficiālo statistiku. Vai arī detalizēti, konsekventi un apstiprināti aculiecinieku stāsti no notikuma vietas. Ja to trūkst, jājautā par to. Vai pierādījumi pierāda, ka kaut kas noteikti ir noticis? Vai arī fakti ir atlasīti vai “sagrozīti”, lai atbalstītu konkrētu viedokli?
- ✓ **5. Neuztvert attēlus par nominālvērtību.** Mūsdienu rediģēšanas programmatūra ir ļāvusi cilvēkiem viegli izveidot viltotus attēlus, kas izskatās īsti. Faktiski pētījumi liecina, ka tikai puse no mums var noteikt, kad attēli ir viltoti. Tomēr ir dažas brīdinājuma zīmes, kurām jāpievērš uzmanība. Piemēram, dīvainas ēnas uz attēla vai robainas malas apkārt figūrām. Attēli var būt arī 100% precīzi, taču tie tiek izmantoti nepareizā kontekstā. Piemēram, fotogrāfijas ar atkritumiem, kas klāj pludmalī, var būt no citas pludmales vai 10 gadus vecas, nevis no nesenā iespējamā notikuma. Var izmantot tādas rīkus kā Google Reverse Image Search, lai pārbaudītu, kur attēls ir radies, un vai tas ir mainīts.
- ✓ **6. Jāpārbauda, vai ziņa izklausās pareiza.** Jāizmanto savs veselais saprāts. Jāņem vērā, ka viltus ziņas ir paredzētas, lai “barotu” cilvēku aizspriedumus, cerības vai bailes. Piemēram, ir maz ticams, ka cilvēka iecienītākais dizaineru zīmols dāvina miljonu bezmaksas kleitu cilvēkiem, kuri iegriežas tā veikalos. Tāpat tas, ka kāds no kolēģiem uzskata, ka diviem precētiem kolēģiem ir romāns, nenozīmē, ka tā ir patiesība.

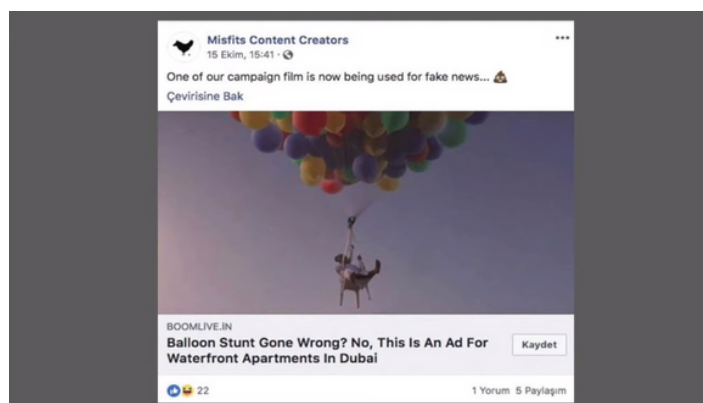
MEDIJPRATĪBA: DOMĀ! LIETO! ZINI!

Ja šie padomi liecina, ka informācija, ko kāds grasās nodot tālāk, ir viltota, daļēja vai ļaunprātīga, ir jāizvairās no tās kopīgošanas ar citiem – pat tad, ja kāds aicina šo ziņu pārbaudīt. Šādi rīkojoties, var izplatīties baumas un kaitēt pašu profesionālajai uzticamībai.

Tātad, iepriekš minētais ļauj secināt, ka kļūst arvien grūtāk nošķirt to, kas ir īsts un kādi jaunumi tiek “pasniegti”. Ir jākļūst kritiskākiem pret ziņām, ko lasām un dzirdam. Kurš to uzrakstīja? Ko viņi pārstāv? Kuru balsis netiek saklausītas? Kā informācija tiek apstiprināta? Kādi avoti tiek izmantoti? Šie visi ir jautājumi, kas mums jāuzdod sev, lai kļūtu par labākiem ziņu un sociālo mediju patērētājiem. Pasaulē tiek veidoti automatizēti roboti, lai cilvēkiem būtu iespēja kaut kā pārbaudīt viņus interesējošo ziņu patiesumu, taču kamēr vēl šie roboti nav pilnīgi un nespēj atrast visas viltus ziņas, tikmēr arī cilvēkiem pašiem kritiski jādomā, lasot jaunatragoto informāciju.

NOSKATIES!

NODERĪGI NOSKATĪTIES, KĀ TIEK IZMANTOTI FOTOATTĒLI UN VIDEO VILTUS ZIŅU RADĪŠANĀ:
[HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?RELOAD=9&V=Y9U9KLGKC1I&FEATURE=YOUTU.BE](https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=Y9U9KLGKC1I&feature=youtu.be)

Atbildība par viltus ziņu izplatīšanu

Latvijā atbildība par goda un cieņas aizskaršanu ir noteikta Civillikumā un Krimināllikumā. Krimināllikums paredz, ka par neslavas celšanu var piemērot piespiedu darbu vai naudas sodu, taču par neslavas celšanu, kas izdarīta plašsaziņas līdzeklī, var sodīt arī ar īslaicīgu brīvības atņemšanu. Civiltiesiskajā kārtībā persona var prasīt godu un cieņu aizskarošu ziņu atsaukšanu, kā arī mantisku kompensāciju. Piemērojot atbildību par goda uz cieņas aizskaršanu, ir jāņem vērā ne tikai aizskartās personas statuss, bet arī jautājuma, attiecībā uz kuru radies aizskārums, nozīmība sabiedrībā. Rīkojoties noteiktā veidā vai paužot noteiktus uzskatus, persona sevi var padarīt par saasinātas kritikas objektu, un līdz ar to tai ir jāizrāda lielāka tolerance pret kritiku.

MEDIJPRATĪBA: DOMĀ! LIETO! ZINI!

Lai gan atbildība par goda un cieņas aizskaršanu ir noteikta arī privātpersonām, liela nozīme vārda brīvības nodrošināšanā ir medijiem. Likuma „Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem” mērķis ir aizsargāt Satversmē noteiktās tiesības uz vārda brīvību.[1]

Šajā likumā ir noteiktas arī fizisku un juridisku personu tiesības pieprasīt, lai masu informācijas līdzeklī publicētās nepatiesās ziņas par šo personu tiek atsauktas. Presei demokrātiskā valstī ir „sargsuņa” pienākumi. Valstij, ierobežojot preses brīvību un nosakot atbildību, ir jārikojas samērīgi. Pārāk liela preses brīvības ierobežošana vai atbildības noteikšana žurnālistiem var radīt negatīvas sekas, piemēram, atturot žurnālistus no sabiedrībai nozīmīgu ziņu publicēšanas. Nosakot atbildību par tiesību uz vārda brīvību pārkāpumiem, tiesām vajadzētu atturēties no kriminālsodu piemērošanas, īpaši tas attiecas uz cietumsodiem. Šādi spriedumi apdraud vārda brīvību un attiecībā uz medijiem ir pielīdzināmi plašsaziņu līdzekļu cenzūrai. ECT norādīts, ka piemērotā soda raksturs un smagums ir noteicošie faktori, kas ir jāņem vērā, izvērtējot vārda brīvības ierobežošanas samērīgumu.[2]

Persona, izplatot nepatiesu informāciju, var pārkāpt arī citas tradicionāli demokrātiskā valstī ar krimināllikumu aizsargātās intereses, piemēram, nepatiesu ziņu izplatīšana var tikt uzskatīta par sabiedriskā miera traucēšanu, huligānismu vai vēršanos pret valstisko neatkarību. Ja tiek atzīts, ka nepatiesas ziņas netraucē sabiedrisko kārtību un mieru, vai neapdraud citas demokrātiskā valstī tradicionāli ar likumu vai starptautiskajiem tiesību aktiem aizsargātās intereses, nav pamata personu saukt pie atbildības.

Lai gan Kopīgajā deklarācijā par vārda brīvību un „viltus ziņām”, dezinformāciju un propagandu ir noteikts, ka aizliegums izplatīt informāciju, kas balstīta uz neskaidrām un divdomīgām idejām, tostarp nepatiesas ziņas vai neobjektīva informācija, nav savienojams ar starptautiski atzītajiem standartiem attiecībā uz vārda brīvību un šādi ierobežojumi būtu jāatceļ[3], Latvijā Krimināllikuma 194.1.pants aizliedz nepatiesu datu vai ziņu izplatīšanu par Latvijas Republikas finanšu sistēmas stāvokli. Turklāt par šādu datu vai ziņu izplatīšanu var tikt piemērota arī brīvības atņemšana.

NOSKATIES!

NOSLĒGUMĀ IESAKĀM NOSKATĪTIES VIDEO, KAS MUDINA AIZDOMĀTIES, VAI IZKLAIDĒJOŠAIS SATURS MEDIJOS IR TIKAI IZKLAIDĒJOŠS: [HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?V=OKMTRU5GUK](https://www.youtube.com/watch?v=OKMTRU5GUK)

MEDIJPRATĪBA: DOMĀ! LIETO! ZINI!

Lai gan atbildība par goda un cieņas aizskaršanu ir noteikta arī privātpersonām, liela nozīme vārda brīvības nodrošināšanā ir medijiem. Likuma „Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem” mērķis ir aizsargāt Satversmē noteiktās tiesības uz vārda brīvību.[1]

Šajā likumā ir noteiktas arī fizisku un juridisku personu tiesības pieprasīt, lai masu informācijas līdzeklī publicētās nepatiesās ziņas par šo personu tiek atsauktas. Presei demokrātiskā valstī ir „sargsuņa” pienākumi. Valstij, ierobežojot preses brīvību un nosakot atbildību, ir jārīkojas samērīgi. Pārāk liela preses brīvības ierobežošana vai atbildības noteikšana žurnālistiem var radīt negatīvas sekas, piemēram, atturot žurnālistus no sabiedrībai nozīmīgu ziņu publicēšanas. Nosakot atbildību par tiesību uz vārda brīvību pārkāpumiem, tiesām vajadzētu atturēties no kriminālsodu piemērošanas, īpaši tas attiecas uz cietumsodiem. Šādi spriedumi apdraud vārda brīvību un attiecībā uz medijiem ir pielīdzināmi plašsaziņu līdzekļu cenzūrai. ECT norādīts, ka piemērotā soda raksturs un smagums ir noteicošie faktori, kas ir jāņem vērā, izvērtējot vārda brīvības ierobežošanas samērīgumu.[2]

Persona, izplatot nepatiesu informāciju, var pārkāpt arī citas tradicionāli demokrātiskā valstī ar krimināllikumu aizsargātās intereses, piemēram, nepatiesu ziņu izplatīšana var tikt uzskatīta par sabiedriskā miera traucēšanu, huligānismu vai vēršanos pret valstisko neatkarību. Ja tiek atzīts, ka nepatiesas ziņas netraucē sabiedrisko kārtību un mieru, vai neapdraud citas demokrātiskā valstī tradicionāli ar likumu vai starptautiskajiem tiesību aktiem aizsargātās intereses, nav pamata personu saukt pie atbildības.

Lai gan Kopīgajā deklarācijā par vārda brīvību un „viltus ziņām”, dezinformāciju un propagandu ir noteikts, ka aizliegums izplatīt informāciju, kas balstīta uz neskaidrām un divdomīgām idejām, tostarp nepatiesas ziņas vai neobjektīva informācija, nav savienojams ar starptautiski atzītajiem standartiem attiecībā uz vārda brīvību un šādi ierobežojumi būtu jāatceļ[3], Latvijā Krimināllikuma 194.1.pants aizliedz nepatiesu datu vai ziņu izplatīšanu par Latvijas Republikas finanšu sistēmas stāvokli. Turklāt par šādu datu vai ziņu izplatīšanu var tikt piemērota arī brīvības atņemšana.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. GUACHO G., ABDALI S., SHAH N., PAPALEXAKIS E. (2018). SEMI-SUPERVISED CONTENT-BASED DETECTION OF MISINFORMATION VIA TENSOR EMBEDDINGS. 2018 IEEE/ACM INTERNATIONAL CONFERENCE ON ADVANCES IN SOCIAL NETWORKS ANALYSIS AND MINING (ASONAM)
2. LATVIJAS REPUBLIKAS AUGSTĀKĀ TIESA. GODA UN CIEŅAS CIVILTIESISKĀ AIZSARDZĪBA. TIESU PRAKSE. 2018. 14.LPP. [HTTP://AT.GOV.LV/LV/JUDIKATURA/TIESU-PRAKSES-APKOPOJUMI/CIVILTIESIBAS](http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas)
3. LIKUMS “PAR PRESI UN CITIEM MASU INFORMĀCIJAS LĪDZEKĻIEM”. PIENEMTS: 20.12.1990. STĀJĀS SPĒKĀ: 01.01.1991. PUBLICĒTS: LATVIJAS REPUBLIKAS AUGSTĀKĀS PADOMES UN VALDĪBAS ZIŅOTĀJS, NR.5/6
4. ECT 27.05.2003. SPRIEDUMS SKALKA V. POLAND (IESNIEGUMA NR.43425/98)

MEDIJPRATĪBA: DOMĀ! LIETO! ZINI!

PĀRBAUDI SAVAS ZINĀŠANAS!

TIEŠSAISTES KURSS MEDIJPRATĪBĀ

PAR KURSU

Mēs ļoti daudz laika pavadām, patērējot medijus – sūtot un saņemot ziņas, skatoties video, daloties ar fotogrāfijām un pārskatot jaunākos sociālo mediju ierakstus. Mēs mēģinām izsekot jaunumiem 24/7, uzsūcot tik daudz satura, cik vien spējam, un dalāmies ar citiem. Bet, ja neesam piesardzīgi, visa šī informācija var novērst uzmanību no kā svarīgāka, maldināt un nogurdināt. Bieži vien mēs pat rūpīgi nepārlasām saturu, ar ko dalāmies!

Laipni lūdzam Very Verified! Šis kurss radīts mediju patērētājiem Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, lai palīdzētu izvērtēt informāciju un apbruņotu tevi ar spēju identificēt dezinformāciju. Ja vēlies iegūt prasmes un pārliecību par savu medijpratību, šis kurss ir tev!

Very Verified tiešsaistes kursu medijpratībā izstrādājusi ASV Valsts departamenta Baltijas Medijpratības programma, ko īsteno globālā attīstības un izglītības organizācija IREX.

Lai uzturētu možumu, mums labi noder kafija. Tieši tāpat, lai saglabātu prāta asumu un spēju izvērtēt informāciju, mums nepieciešama kritiskā domāšana. Kafija daudziem kļuvusi par ikdienas ieradumu, un mēs uzskatām, ka par tādu pašu ieradumu vajadzētu kļūt arī medijpratībai.

ATVER SAITI UN IZMĒĢINI

[HTTPS://VERYVERIFIED.EU/LV/HOME-LATVIESU-VALODA/](https://veryverified.eu/lv/home-latviesu-valoda/)